

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-3-15

Петро Мойсейович Рабінович

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

*Кафедра теорії та філософії права
Львівський національний університет імені Івана Франка
Львів, Україна*

Сергій Петрович Рабінович

*Кафедра конституційного права
Львівський національний університет імені Івана Франка
Львів, Україна*

Олег Зіновійович Панкевич

*Кафедра загально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ
Львів, Україна*

ПОШУК ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК БАЛАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. *Актуальність дослідження зумовлена триваючими процесами гармонізації українського законодавства і судової практики з європейським правом, однією з визначальних засад якого є принцип верховенства права, а також різноманітністю доктринальних підходів до визначення поняття верховенства права та практикою політичної інструменталізації зазначеного принципу. Метою пропонованої статті є вироблення поняття верховенства права на основі розгляду методологічних й соціологічних аспектів дослідження проблеми балансування соціальних інтересів в юридичній діяльності. Основні методи дослідження. З оперттям на діалектичну методологію розкривається конкретно-історична зумовленість уявлень про верховенство права, пропонується визначення поняття верховенства права як конкретно всезагальної категорії, яка виражає розвиток соціальних потреб та інтересів, виявляється взаємна доповнюваність базових вимог верховенства права. На основі потребового підходу встановлюються соціальні витоки політичної інструменталізації цих вимог. Значення проведеного дослідження. У статті доведено методологічні переваги діалектичного підходу до розкриття проблем верховенства права. Запропоновано визначення поняття верховенства права як встанов-*

люваного у судовій практиці динамічного балансу значимостей конкуруючих інтересів учасників правовідносин. Обґрунтовано, що найбільш проблемні моменти у застосуванні принципу верховенства права пояснюються потребою зумовленістю підходів до трактування змісту цього принципу; широкими можливостями вибору нормативних інструментів для нейтралізації окремих вимог верховенства права; високим ступенем їх невизначеності і внутрішньої суперечливості.

Ключові слова: верховенство права, баланс цінностей, зважування інтересів, пропорційність, юридична визначеність, справедливість.

Petro M. Rabinovych

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Theory and Philosophy of Law
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

Serhii P. Rabinovych

Department of Constitutional Law
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

Oleh Z. Pankevych

Department of General Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine

THE SEARCH FOR THE RULE OF LAW AS A BALANCE OF SOCIAL INTERESTS

Abstract. *The relevance of the study is conditioned upon the ongoing processes of harmonization of Ukrainian law and judicial practice with European law, one of the defining principles of which is the rule of law, as well as a variety of doctrinal approaches to defining the rule of law and the practice of its political instrumentalization. The purpose of the proposed article is to develop the concept of the rule of law based on the consideration of methodological and sociological aspects of the study of the problem of balancing social interests in legal activities. Main research methods. Based on the dialectical methodology, the specific historical conditionality of ideas about the rule of law is revealed, the definition of the rule of law as a specific universal category expressing the development of social needs and interests is proposed, the complementarity of the basic requirements of the rule of law is revealed. Based on the need-based approach, the social origins of the political instrumentalization of these requirements are established. The value of the study. The article proves the methodological advantages of the dialectical approach to revealing the problems of the rule of law. It is proposed to define the concept of the rule of law as a dynamic balance of the values of competing interests of the participants in legal relations established in judicial practice. It is substantiated that the most problematic moments in*

the application of the principle of the rule of law are explained by the need-based conditionality of approaches to the interpretation of the content of this principle; wide possibilities of choice of normative instruments for neutralization of separate requirements of the rule of law; high degree of their uncertainty and internal contradiction.

Keywords: *the rule of law, balance of values, weighing of interests, proportionality, legal certainty, fairness.*

ВСТУП

Стрімке й часто не цілком прогнозоване розгортання політичних процесів породжує потребу в засобах швидкого реагування на виклики сьогодення. Відповідаючи на них, національні уряди нерідко змушені, так би мовити, заплющувати очі на букву конституцій і законів. На цьому тлі зараз, мабуть, як ніколи раніше, затребуваними стають соціальна стабільність і передбачуваність. Останні ж, як відомо, чималою мірою забезпечуються за допомогою юридичних інструментів, серед яких особливе місце посідає принцип верховенства права.

Дедалі ширше використання цього принципу в законодавстві та юридичній практиці України зумовлено, зокрема, триваючим процесом гармонізації національного права з європейським, однією з визначальних засад якого є *the rule of law*. Нині цей конституційний принцип закріплено, зокрема, в шести кодексах України, чотири з яких (Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс і Кодекс адміністративного судочинства) містять окремі статті, присвячені застосуванню означеної застави судом. Звернення до вимог верховенства права вже стали атрибутом практики вирішення юридичних спорів вищими судовими інстанціями та невід'ємною складовою юриспруденції Конституційного Суду України (далі – КСУ). Проте, як видається, такі звернення, на жаль, далеко не в кожному випадку можна вважати однаковою мірою коректними та доречними. Зокрема, застосування судами вимог верховенства права часто відбувається вибірково та без урахування логіко-сміслових взаємозв'язків між такими вимогами. Не можна не визнати й те, що попри широку вживаність у юридичному регулюванні термінопоняттєвої конструкції «верховенство права», інтерпретація її змісту продовжує викликати дискусії. Так, відомий американський науковець Р. Дворкін стверджував, що «в основу верховенства права закладено парадокс. Цей ідеал вимагає визначеності і засуджує неоднозначність у праві. Утім водночас він сам значною мірою є невизначеним і неоднозначним...» [цит. за: 1, с. 156].

Певний брак визначеності у змісті термінопоняття верховенства права відомо бражено у присвячених йому документах авторитетних міжнародних експертних організацій (зокрема, Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) [2]). В її Доповіді відзначається різноманіття тлумачень поняття *the rule of law* (п. 15) і той факт, що «розбіжності значень, що їх надано поняттю «верховенство права», навіть «можуть викликати сумніви в його корисності як основоположної концепції публічного права» (п.34) [2, с. 176].

Не є дивним, що аналогічна ситуація спостерігається й у сучасній вітчизняній юридичній науці. У працях її представників (С. Головатого, М. Козюбри, Ю. Шемшученка та інших) висвітлені не тільки різноманітні інтерпретації явища верховенства права, але і неспівпадаючі концептуальні підходи до виявлення його природи та сутності. Тож навряд чи ця ситуація сприяє забезпеченню єдності практики юридичного регулювання. А без такої єдності неможливо реалізовувати його гуманні демократичні засади: безумовне поважання людської гідності, абсолютна заборона нелюдського поводження, рівність усіх однойменних суб'єктів перед законом і судом, недискримінація.

Тим не менш, сучасна політико-правова практика демонструє активне звернення до термінопоняття «верховенство права»: так, наприклад, лише два роки тому Європейська Комісія запровадила публікацію щорічних доповідей про ситуацію у сфері верховенства права в Європейському Союзі (далі – ЄС) [3].

На цьому тлі є вельми прикметним також феномен політичної інструменталізації та ідеологізації посилянь на верховенство права [4–5].

Аналіз вітчизняної судової практики свідчить, що під час застосування вимог верховенства права неодмінно відбувається процес балансування значимостей різних соціальних благ для тих чи інших суб'єктів, а саме – для задоволення потреб та інтересів останніх. У зв'язку з цим дотепер не втрачає актуальності функціональне й релятивістичне розуміння поняття цінності саме як значимості різноманітних явищ для життя і діяльності людини, соціальних спільнот, груп, та й, зрештою, усього суспільства в цілому. Оскільки ж цінність визначається як властивостями певного об'єкта – носія цінності, так і потребами суб'єкта, вона втілює єдність об'єктивного і суб'єктивного, опосередковує специфічне суб'єкт-об'єктне відношення. А тому базовими, фундаментальними антропо-соціальними явищами, знання про які стають необхідними для виявлення і забезпечення верховенства права, є різноманітні людські потреби та інтереси, рівень задоволення яких має збалансовуватися через ухвалення юридичних (найчастіше нормозастосовних) актів задля досягнення верховенства права, а отже, справедливості. Зазначеними обставинами, як видається, й зумовлюється *актуальність* цієї статті і того методологічно-дослідницького підходу, який покладено в її основу, а саме – так званого потребового підходу, запропонованого одним з її співавторів ще понад тридцять років тому.

З урахуванням сказаного *метою* пропонованої розвідки є наукове обґрунтування інтерпретації термінопоняття верховенства права на основі розгляду методологічних і соціологічних аспектів дослідження проблеми балансування соціальних інтересів у процесі практичної юридичної діяльності. З огляду на це далі буде: 1) обґрунтована методологія нашого пошуку, яка відповідає сутнісним особливостям досліджуваного предмета; 2) розглянуто конкретно-історичну зумовленість та соціальні функції уявлень стосовно *the rule of law*; 3) виявлено соціальні джерела формування нормативної структури вимог верховенства права

та визначальні елементи цієї структури. Зрештою, на цій основі буде запропоновано авторське визначення поняття верховенства права.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Попри те, що юснатуралістичні уявлення про розрізнення права і закону сягають часів античності, першою завершеною формою викладу концепції *the rule of law* стала праця видатного британського конституціоналіста А. Дайсі (1885 р.) [2, с. 169], яка, своєю чергою, систематизувала й розвивала ідеї іншого видатного англійського правника – судді Е. Коука. Особливістю цієї концепції став її нерозривний зв'язок із британською правовою культурою і традиціями сім'ї загального права. Така її особливість, сукупно із деякою історичною однобічністю поглядів на дискрецію виключно як на джерело свавілля призвела до того, що розглядувана концепція не стала загальноновизнаною. Натомість, позбавившись жорсткого зв'язку із концепцією А. Дайсі, надалі *the rule of law* набуло рис загального уявлення, політико-правового ідеалу найабстрактнішого змісту. Тому з конкретно-історичного погляду можна стверджувати, що *the rule of law* являє собою вироблене в західній правовій культурі Нового часу, передусім у діяльності суддів і правознавців, й надалі використовуване й в інших культурах, зокрема незахідних, ціннісно-нормативне уявлення про належні засади організації та функціонування державного механізму, відносин органів державної влади з індивідом та цих органів між собою.

Внутрішня суперечливість верховенства права впливає з парадоксу барона Мюнхгаузена, закладеного в ідеї самообмеження державної влади. Відтак, приреченість на невдачу спроб побудови такої інтерпретації вимог верховенства права, яка була би позбавлена формально-логічних протиріч, вказує на діалектичну логіку (Е. Ільєнков) як на єдино коректний методологічний підхід до побудови не абстрактного чи міфологізованого, а соціально конкретного поняття верховенства права.

Потреба опертя на діалектичний філософсько-світоглядний методологічний підхід зумовлюється передовсім історичною динамікою самого предмета дослідження. Як відомо, вихідним постулатом цього підходу є розгляд будь-якого явища соціального буття не статично, а в його розвитку, шляхом розкриття взаємозв'язку та єдності окремих суперечливих моментів цього розвитку. На противагу формальній логіці, яка оперує абстрактними поняттями як пустими й тому відірваними від життя формами, логіка діалектична ґрунтується на методологічному принципі єдності буття та мислення. З огляду на це, пізнані закономірності юридичної діяльності є водночас і законами діалектичного мислення. Саме діалектична логіка дозволяє розплутати той клубок суперечностей, яким часто постає верховенство права в розвідках формалістичного характеру. Так, на основі методологічного принципу діалектичної єдності логічного та історичного нижче розкриватиметься конкретно-історична зумовленість уявлень про верхо-

венство права, пропонуватиметься визначення поняття верховенства права не як абстрактної, а як конкретно всезагальної категорії, яка виражає динаміку соціальних потреб та інтересів, їхню нерідко конфліктну взаємодію. На основі діалектичного принципу протиріччя й засад єдності протилежностей виявлятиметься сутнісне призначення державно-владної діяльності з балансування інтересів.

Необхідність використання діалектичної методології зумовлюється тим, що завдання сконструювати поняття верховенства права, яке б несуперечливо включало конкуруючі підходи до його розуміння, практично нерозв'язуване з позицій наукового позитивізму [6, с. 49]. Натомість формально-логічна взаємовиключність відповідей на питання про те, що ж саме слід вважати верховенством права з позицій діалектичної логіки може розглядатися як результат поняттєвого відображення різних аспектів права як складного, багатогранного феномена.

Звернення до виявлення конкретно-історичних закономірностей юридичної діяльності зумовлює поєднання діалектичного методологічного підходу з підходом потребовим [7] (який, своєю чергою, є особливим різновидом методологічного діяльнісного підходу).

На базі потребового підходу і методів соціологічного аналізу у статті виявляються соціальні витоки феномену політичної інструменталізації вимог верховенства права в діяльності публічно-владних інституцій, осмислюється легітимацийне функціональне призначення звернення до верховенства права у політико-правовій аргументації.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Проблематика верховенства права як об'єкт наукового дослідження

У західній і міжнародній політико-правовій думці верховенство права набуло значення деякого всеосяжного правового ідеалу, зазнавши різноаспектної змістової розробки і видозмін. Процеси конвергенції загального і континентального права сприяли [пор.: 8, с. 106] визнанню правовладдя складовою «спільної спадщини європейських народів поряд із такими її складниками, як правдива демократія й людські права» (Рішення Другого сенату КСУ № 5-р(П)/2020 від 18.06.2020) в найважливіших договорах Ради Європи (далі – РЕ) та ЄС, і подальшому використанню терміноспослуки *the rule of law* (або ж семантично близьких їй термінів «*Rechtsstaat/Etat de droit*») на позначення ідеалів державно-правового розвитку в конституціях низки держав.

Інтерес українських і зарубіжних правознавців до розгляду проблем верховенства права не вщухає. Прикметно, що протягом останніх років в Україні вишло щонайменше три монографії з цих питань [1; 8; 9], а також ґрунтовні теоретичні й науково-методичні розробки, орієнтовані на потреби національної правозастосовної практики [10]. Останнім часом в українському правознавстві загальнотеоретичні й методологічні аспекти застосування принципу верховенства права та його вимог досліджувалися в працях П. Рабіновича, О. Луціва [1], С. Погребняка [11] та ін.

Історичним, загальнотеоретичним і термінологічно-правовим аспектам верховенства права присвячено публікації С. Головатого і С. Серьогіна [8]. Варто звернути увагу, зокрема, на статтю С. Головатого «Верховенство права» не працює» [12], Коментар до документу РЄ *Rule of Law Checklist* (Мірило правовладдя) і на його «Вступ» до збірки НАУКМА [10, с. 5–24]. В останній праці дослідник визнає помилковим вираз «верховенство права», запропонований ним свого часу проєктантам Конституції України як переклад терміносполуки *the rule of law*. Вважаючи, що двослівна лінгвістична конструкція «не працює» саме через можливість її поелементного смислового аналізу, цей автор переклав зазначені два слова вже одним: «правовладдя». Така лінгвістична операція спрямована на запобігання пословесній інтерпретації означеного терміносполучення. С. Серьогін же, зі свого боку, пропонує запровадити у вітчизняному правознавстві новий термін, який був би відповідником англійського слова *law* і синонімом до слова «закон» в його історичному значенні. На його думку, ним може стати термін «правотвір», який дослівно означає «те, що створює право» [8, с. 112]. З приводу обох означених вище пропозицій зауважимо, що з погляду граматики іменники «правовладдя» і «правотвір» належать, вочевидь, до складних. Тому обґрунтована інтерпретація їх змісту навряд чи можлива без з'ясування сутності кожного з тих явищ, котрі позначаються за допомогою обох складників згаданих термінів – явища права і явища владарювання (влади) у першому випадку, явищ права і його створення – в другому.

У сучасному правознавстві більш-менш чітко сформувалися два вихідні підходи до розуміння верховенства права, які, кажучи умовно, можуть бути названі: а) інтегральним, або ж «унарним» (П. Рабінович, Д. Вовк, М. Цвік та ін.) та б) поелементним (Ф. Гаск, С. Головатий, Й. Раз та ін.) [1, с. 28–96]. Доповнюваність, взаємообумовленість обидвох підходів зумовлюється тим, що вони спрямовані на з'ясування двох відмінних питань: а) чим є за своєю суттю верховенство права і б) які саме вимоги включає в себе концепція верховенства права, який її деонтичний зміст [1, с. 120, 122–124]. При цьому об'єктивна логіка дослідження змушує прихильників інтегрального підходу не обмежуватися спробою подати самі лише визначення загального поняття верховенства права, а й конкретизувати його через низку суттєвих ознак, властивостей, аспектів, елементів того явища, яке ним відображається. З іншого боку, прибічники поелементного підходу теж не завжди ухилялися від спроб вказати на якісні, гранично загальні параметри, на сутнісну (родову) інтерпретацію феномену, елементи якого вони вирізняють. До такого поєднання підходів спонукає діалектика взаємозв'язку, взаємозалежності загального й особливого, родового та видового [1, с. 119].

Полюси розбіжностей у трактуванні переліку вимог верховенства права та їхнього змісту позначені, з одного боку, формальними, а з іншого – субстантивними (а радше, формально-матеріальними [1, с. 88–96]) концепціями, втілюваними судовою практикою та юридичною доктриною. Попри деякі відмінності, які

існують між окремими формальними концепціями верховенства права (Й. Раз, Л. Фуллер), їх об'єднує байдужість до соціального змісту верховенства права і тих соціальних цілей, які досягатимуться за посередництвом його вимог [1, с. 82–83]. Б. Таманага, відзначаючи «порожнечу формальної законності», цитує пасаж, який належить ізраїльському філософу права Й. Разу: «Недемократична правова система, заснована на запереченні прав людини, на повсюдній злиденності, на расовій сегрегації, на статевій нерівності та переслідуванні за расовими ознаками, може, в принципі, відповідати вимогам верховенства права краще, ніж будь-яка правова система більш просвічених західних демократій...» [цит. за: 13, с. 108].

В Україні набули поширення формально-матеріальні версії верховенства права, які трактують *the rule of law* як панування прав людини, до яких, втім, зазвичай не включаються соціально-економічні права. Розуміння верховенства права як панування прав людини виступає джерелом потенційної невизначеності під час конкретизації змісту вимог цього принципу і на практиці означає «передання спірних питань зі сфери політики на вирішення суддям» [13, с. 120]. Окрім цього, даючи правам людини традиційне ліберальне тлумачення, не можна не зважати на розвиток концепції класичного лібералізму в ході діалогу з соціалістичними доктринами й практиками. Відмінності ж у змісті й обсязі прав людини з позицій класичного ліберального і неоліберального підходів є доволі суттєвими [14, с. 452–453]. Ілюстрацією може слугувати розвинута Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) шляхом еволюційного тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод доктрина позитивних зобов'язань держави, базове розуміння якої було закладено 1968 р. у *Бельгійській мовній справі*, де заявники вимагали від Суду визнання за державою «обов'язку зробити що-небудь» (англ. *obligations to do something*). Знаковим є також і рішення ЄСПЛ у справі «*Ейрі проти Ірландії*» (1979), в якому Суд встановив порушення державою-відповідачем класичних прав «першого покоління» через невиконання державою зобов'язань соціально-економічного характеру. Тенденція до «розширення обсягу громадянських і політичних прав» під впливом концепції позитивних зобов'язань держави відображена також у Мірилі правовладдя (п. 35) [15].

У сучасних правових системах *the rule of law* перетворилося на загальне й «парасолькове» позначення деякого відкритого переліку морально-правових і політико-правових вимог – вимог до діяльності не тільки держави, а й усіх суб'єктів національного, транснаціонального і міжнародного рівнів, які мають «можливості порушувати особисті права» (Доповідь 2011, п. 66 [2, с. 182], Мірило, п. 17 [15]). Таким чином, визначальною характеристикою верховенства права стає зв'язок із дотриманням прав людини та людської гідності як їх буттєвої основи: «В імперативі дієвості верховенства права «йдеться насамперед про сукупність національних інституцій, механізмів і процедур, що є доконечними для того, щоб особа була спроможною володіти людською гідністю та захистити себе від свавільних дій держави (її органів і посадових осіб)» (Рішення Другого сенату КСУ

№ 5-р(II)/2020 від 18.06.2020). При цьому, наголосимо, в Мірілі верховенство права не ототожнюється з правами людини. Натомість зв'язку між обома цими феноменами надається, з одного боку, функціонально-цільовий характер: «міцний режим правовладдя є першорядним для захисту людських прав». З іншого ж боку, забезпечення умов, у яких права людини захищені, вважається необхідним для повної реалізації правовладдя. Окрім цього, визнається також і часткове перекриття правовладдя і окремих прав людини, як-от, наприклад, на справедливе судочинство або свободу вираження (п. 31) [15].

2.2 Соціально-функціональний вимір «верховенства права»

Як зауважує (мабуть, не без частки іронії) Б. Таманага, «видається, що, незважаючи на всі... суперечності, усі сторони погоджуються в одному єдиному пункті: в тому, що «верховенство права» є добрим для всіх. У західних країнах таке уявлення панує беззастережно» [13, с. 8–9]. Зайве нагадувати, що бути добрим для всіх – в сенсі сприйняття конкретних заходів як беззастережно «добрих» всіма індивідами і соціальними групи, в соціально-диференційованих і стратифікованих суспільствах неможливо. Ця обставина зменшує оптимізм стосовно універсальності ціннісного пізнання конкретного змісту «верховенства права», але аж ніяк не применшує значимості соціологічної демістифікації відповідного уявлення і аналізу його справжніх соціальних функцій. Провідними з них, на нашу думку, є дві: *легітимацийна* і *адаптивна (приспосувальна)*.

Легітимація являє собою складний, багаторівневий процес пояснення та виправдання існуючих соціальних відносин, рішень і дій органів публічної влади. Її суб'єктами є такі, що ведуть перманентну боротьбу за гегемонію, групи-носії відмінних соціальних інтересів, наділені різного роду ресурсами [16, с. 136–137, 179]. В ході цієї боротьби може йтися про легітимацію діяльності не тільки національних і наднаціональних органів влади, і навіть пропонованих такими органами механізмів офіційної легітимації такої діяльності, а також її принципів.

Класичне вираження зв'язку між легітимацією і домінуванням, або ж пануванням (нім. – *Herrschaft*) містять праці М. Вебера, живий інтерес до яких сьогодні не зникає [17; 18]. Одним із трьох чистих типів легітимного панування є панування раціональне, або ж «легальне», засноване на *вірі* в легальність установлених порядків. Своєю чергою, найчистішим типом легального панування є панування за допомогою бюрократичного штабу управління, яке означає (в суспільних уявленнях. – *автори*) «панування формалістичної безособовості» [19, с. 35, 39, 45]. Спираючись на наведені засновки, можна стверджувати, що в модерних суспільствах уявлення про верховенство права неодмінно включають в себе ірраціональну складову і функціонують як своєрідна форма секулярної віри, сповідуваної її носіями щиро або й не дуже. Попри це, відповідна термінополука, як не дивно, покликана вказати на деякі раціональні підстави політико-правової організації суспільства. Органи влади, уповноважені офіційно тлумачи-

ти зміст верховенства права, тим самим наділені правом «виробляти і нав'язувати» (П. Бурдье) критерії легітимності актів суб'єктів владних повноважень і власної діяльності, здійснюваної від імені держави. Відтак, такими органами виробляються критерії легітимації розподілу в суспільстві соціальних благ як ресурсів домінування. Гадаємо, що один із найбільших парадоксів верховенства права полягає в тому, що воно є легітимаційною формулою панування безособовості, реалізованого, однак, не інакше аніж як за посередництвом суддівського корпусу. Відтак неминуча особистісність такої безособовості верховенства права зумовлює потребу в вірі у незалежність судової влади та в постійному підтриманні авторитету судових органів.

Іншим же – не менш важливим, генеральним і наскрізним напрямом використання терміносполуки «верховенство права» в аргументуванні юридичних рішень (найчастіше – правозастосовних та правоінтерпретаційних), є, як уже зазначалося, його пристосувальна (адаптивна) функція. Йдеться про пристосування юридичного регулювання передовсім до актуалізованих політико-економічних потреб та інтересів домінуючої частини суспільства, а також до змін у культурних та інших соціальних умовах реалізації цих потреб, які можуть спричинювати переоцінку співвідносних значимостей розподілюваних соціальних благ. Особливу цінність для такого пристосувального процесу має *відносна невизначеність* змісту вимог верховенства права.

Глибока соціальна вкоріненість змісту вимог верховенства права зумовлює появу емпірично орієнтованих розвідок розглядуваної проблематики. Так, в монографії американського правознавця П. Гаудера представлена егалітаристська концепція верховенства права та розроблена на її основі методологія оцінювання стану дотримання верховенства права в сучасних суспільствах [20]. Базовими елементами «сильної версії» верховенства права в його концепції є субстантивна загальність і рівність: «Якщо люди з найнижчих соціально-економічних класів уже не стосуються влади, то виникають довгострокові ризики для загальності правової системи» [20, с. 287], – зауважує цей дослідник.

Новозеландський і американський філософ права Дж. Волдрон торкається у своїх працях проблеми зважування соціальних цінностей, обговорюючи питання верховенства права в зв'язку з визначенням «міри власності». Він звертається до соціальних функцій і цілей верховенства права, зокрема, в контексті нагальних екологічних проблем. Дж. Волдрон критикує лібералістичні економічні уявлення, які асоціюються суто з моделлю очікувань інвесторів і яких нині дотримується Світовий банк [21].

Виявленню соціально-економічних передумов реалізації засад правовладдя в сучасному суспільстві присвячено, зокрема, публікації Р. Burgess [22]; В. Dima, F. Barna й М.-L. Nachescu [23]. Соціолого-теоретичних і практичних аспектів проблеми дієвості *the rule of law* торкаються: R. Deinhammer (розглядає верховенство права як ідеал політичної моралі) [24]; A. Buyse, K. Fortin, B. M. Leyh та J. Fraserm (пропонують ідею

побудови концепції «верховенства права знизу») [25], J. Sawicka (досліджує взаємозв'язок між *the rule of law* та активністю громадян у публічній сфері) [26].

2.3 Верховенство права і діалектика зважування цінностей

Кожна концепція верховенства права включає той чи інший набір *цінностей* і відповідних їм *принципів*. Останні ж у деонтично-регулятивному аспекті постають також і *вимогами*, звернутими як до органів публічної влади, так і до інших учасників правовідносин, які у своїй діяльності можуть, так чи інакше, порушувати права людини.

Особливості формулювання частини першої статті 8 Конституції України певною мірою спричинилися до того, що в українському правознавстві верховенство права іноді подається як принцип, який «містить в собі» як «складові», «складники» чи «елементи» (Рішення КСУ № 8-рп/2005 від 11.10.2005, № 2-р(П)/2021 від 28.04.2021, № 3-р/2017 від 21.12.2017, № 7-р/2018 від 11.10.2018, № 13-р/2020 від 27.10.2020) окремі вимоги, яким у доктрині надається статус «підпринципів». Із таким підходом складно погодитися, оскільки логіко-смысловий зв'язок між так званим «принципом верховенства права» та окремими «принципами верховенства права» не має характер зв'язку цілого та його частин, а натомість, має функціонально-цільовий характер. Це передбачає розуміння змісту верховенства права як цілі/цінностей, із досягненням/забезпеченням яких функціонально пов'язані інші принципи, що мають слугувати засобами реалізації згаданої цілі / цінності в державно-владній діяльності. З огляду на це верховенство права не може вважатися деяким «мега-» чи «мета-принципом» [27, с. 11; 28, с. 6; 29; 30, с. 7]. Емпірично даний у практиці ЄСПЛ, а також частково – КСУ зміст мети/цінностей верховенства права свідчить, що нею є досягнення стану балансу між правами людини та суспільними інтересами, а не пріоритетне забезпечення індивідуальних прав людини. З огляду на це принципи (вимоги) верховенства права – ніщо інше, як ціннісно-оцінювальні й інтелектуально-вольові інструменти – діяльнісні засоби досягнення такого балансу.

Трансплантація концепту верховенства права в континентальні й міжнародні правопорядки призвела до відриву його смислу від соціо-культурного контексту і, зрештою, до збіднення конкретного змісту поняття, позначуваного відповідною терміносполукою. Це породило потребу певним чином операціоналізувати перелік вимог верховенства права, виробити засоби вимірювання рівня верховенства права в різних державах. Відповіддю на цей запит стало ухвалення органами РЄ документа «Мірило правовладдя» [15]. «Мірило» включає тести для оцінювання головним чином нормотворчих гарантій і частково – правозастосовної практики (п. 25) [15], вироблені на підставі стандартів інституцій РЄ та ЄС. Поряд із цим визнається, що «повне досягнення правовладдя все ще лишається поточним завданням навіть у країнах твердо вкоріненої демократії» (п. 29) [15]. Автори Доповіді й укладачі Мірила йшли шляхом виокремлення спільних принципів, які в практиці національних і міжнародних інститу-

цій розглядаються як стрижневі «елементи» верховенства права – як формальні, так і субстантивні: (1) законність; (2) юридична визначеність; (3) заборона свавільності; (4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах; (5) поважання людських прав; і (6) заборона дискримінації та рівність перед законом (Доповідь, п. 41) [2, с. 177].

Визнаючи неабияку значимість ухвалення розглядуваного документа, який, безумовно, являє собою крок вперед на шляху до більшої конкретизації змісту концепції верховенства права, порівняно із Доповіддю 2011 року, не можна не звернути увагу й на те, що згідно з Мірилом, воно «є ні вичерпним, ні остаточним: його мета – охопити стрижневі елементи правовладдя. З часом Мірило може зазнати змін та розвитку, аби охопити інші аспекти чи набути подальшої деталізації. Можуть виникнути нові питання, що обумовлюватимуть його перегляд» (п. 30) [15]. Запровадження еталонних тестів, які загалом підвищують рівень визначеності вимог верховенства права, не знімає повністю означену Р. Дворкіним проблему невизначеності, оскільки остання має структурний характер і викликана існуванням субстантивних, тобто – соціально-змістових складових розглядуваної концепції. Необхідність використання під час застосування вимог верховенства права процедури зважування, присутність серед вимог верховенства права контрарних, конкуруючих між собою принципів підживлює питання меж суддівського розсуду та нерідко – передбачуваності соціальних і політичних наслідків застосування вимог верховенства права. Це підтверджується, зокрема, практикою КСУ, в якій (на противагу, зокрема, усталеній практиці ЄСПЛ) поки що явно відчувається брак використання чітких алгоритмів і методик такого застосування.

У міжнародній і національній судовій практиці «верховенство права» як «парасолькове» уявлення пов'язується із відкритим переліком формально-процедурних і змістових вимог – підстав легітимації як тих рішень і дій органів законодавчої та виконавчої влади, які є об'єктами судового контролю, так і самої судової практики зі здійснення такого контролю. Ключовим, відтак, стає питання про наповнення конкретним соціальним змістом тих «формул оптимізації», якими слугують вимоги верховенства права. Це засвідчує виняткову роль ціннісно-оцінювальних процедур балансування значимостей соціальних благ (номінально йдеться про їхню значимість «для всіх», реально ж – для домінуючих соціальних груп) і вирішення суперечностей, що виникають під час такої діяльності.

Серед праць, присвячених теоретико-методологічним аспектам означеної проблематики, особливий інтерес становлять роботи Г. Радбруха [31] і Р. Алексі [32; 33]. Публікації обох знаних німецьких правознавців засвідчують певний евристичний потенціал кантіанських і неокантіанських підходів у розробці проблем верховенства права, демонструють можливості цих підходів у розкритті власної, відносно автономної логіки юридичного поля.

Так, у концепції Радбруха визначено базові принципи верховенства права, між якими існує діалектична напруга: юридична визначеність і справедливість.

Є підстави для висновку, що нормативний зміст кожного із виокремлених Радбрухом принципів виражає а) відносну автономність юридичної системи стосовно інших систем соціальної регуляції (вимога юридичної визначеності); б) змістовий зв'язок юридичної системи із іншими соціорегулятивними системами (вимога справедливості). Як видається, практика ЄСПЛ підтверджує слушність ідей Г. Радбруха: в ній, з одного боку, набуло поширення поняття належного балансу (*fair balance*) інтересів (в базі HUDOC лише в практиці Великої Палати ЄСПЛ є 487 рішень, в обґрунтуванні яких використовується це поняття), а, з іншого – відбувається постійне зважування формальних і матеріальних вимог верховенства права.

Важливою заслугою Р. Алексі є, зокрема, розробка формально-структурних аспектів методології балансування цінностей. Виведений Алексі закон зважування («правило балансування») звучить так: чим вищий ступінь невиконання або зменшення значимості одного принципу, тим більшою мусить бути важливість виконання іншого [33, с. 251]. Деталізацією правила балансування є формула зважування, яка визначає вагу конфлікуючих принципів відносно один одного в окремій справі, враховуючи абстрактну вагу обох принципів, інтенсивність втручання в один із цих принципів, міру порушення іншого і надійність емпіричних припущень [34, с. 93].

Тут, однак, не можна не згадати про відоме вразливе місце підходів кантіанського спрямування: формалізм та надмірна абстрагованість. На противагу цьому, шлях до досягнення дійсної ролі впливу соціально-емпіричних факторів на способи інтерпретації «верховенства права», до осмислення правового розвитку в єдності форм правового буття і правового мислення відкриває діалектичний підхід. З позицій діалектики державно-владна діяльність, яка отримує назву «застосування вимог верховенства права», є за своєю соціальною сутністю нічим іншим як специфічною ціннісно-оцінювальною формою розподілу соціальних благ. Всезагальною ж і, в той же час, – і найбільш конкретною (Е. Ільєнков) формою зважування цінностей є судова (незалежно від того, як саме називаються ті органи чи посадові особи, які її здійснюють) діяльність.

Отже, вимоги верховенства права набувають свій реальний юридичний зміст саме в процесі зважування значимостей соціальних благ. Таке зважування, своєю чергою, відбувається у контексті специфічних обставин справи, за певних емпіричних соціальних умов, під впливом дії низки культурно-цивілізаційних, психологічних та інших чинників, серед яких суттєву роль відіграють інституційний контекст, досвід, переконання, установки суддів й поділювані ними забобони тощо (п. 34) [15]. Як наголошується в Мірілі, «при оцінюванні слід зважати на весь контекст питання та уникати будь-якого механічного застосування конкретних складових Мірила» (п. 27). Звідси випливає, що й конкретно визначати поняття верховенства права можливо не на основі деякого апріорно проголошеного й соціально беззмістовного блага чи ідеалу (будь то «демократія», «права людини»

чи «природна справедливість»)), а на підставі аналізу соціальної сутності державно-владної діяльності із балансування соціальних цінностей, яка зовні зазвичай набуває форм встановлення і застосування вимог верховенства права.

Трансформації політичних, економічних і культурних відносин зумовлюють потребу в динамічному пристосуванні юридичних інститутів до триваючих соціальних змін і особливостей конкретних розподільчих ситуацій, що виникають у державно-владній діяльності. При цьому конфлікти змінюваних соціальних цінностей та інтересів стають джерелами суперечності між *принципами юридичної визначеності та справедливості*. Так, з одного боку, йдеться про дотримання вимог позитивного права (*принцип юридичної визначеності*), а з іншого – про легітимність такого дотримання, зумовленої уявленнями панівних соціальних груп про належний розподіл благ та їхню співвідносну значущість (*принцип справедливості*). Означені суперечності ж, своєю чергою, потребують пристосувального (п. 60 Мірила) застосування вимог верховенства права як балансувальних принципів та їх динамічного й діалектичного, тлумачення в нормотворчості і судовій практиці, завданнями яких є підтримка соціальної стабільності балансу потреб та інтересів. При цьому навіть «нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках» (п. 61).

Сьогодні є доволі очевидним, що у національній правовій системі загрози для реалізації вимог верховенства права є не тільки екзогенними, але й ендегенними [35]. Ці загрози можуть ставати результатом функціонування самої правової системи, яка регулярно сповідуючи свою прихильність до верховенства права, водночас також створює та підтримує правила, які підривають саму цінність цього принципу. Особливо значними можливостями вибору юридичних засобів для нейтралізації окремих вимог верховенства права наділені суди [35]. Тому саме на судочинство покладається особлива відповідальність у сфері забезпечення динамічної рівноваги значимостей розподілюваних благ, здійснення постійної оцінки й переоцінки такої значимості. Як свідчить міжнародна судова практика, умовами, що уможливають певну передбачуваність у застосуванні вимог верховенства права і, тим самим, деяке обмеження правозастосовного свавілля, є: 1) формально-структурна визначеність низки вимог верховенства права; 2) алгоритмізація інтелектуальних процедур їх застосування та 3) певна усталеність відповідної судової практики.

Алгоритми застосування вимог верховенства права, вироблені ЄСПЛ та імплементовувані сьогодні в законодавство України, виявляють зв'язок між формальними і матеріальними вимогами цього принципу. Чи не найбільш рельєфно це дістає прояв в антидискримінаційному тесті, який включає в себе матеріальні елементи: тест на порівнянність і тест на пропорційність [36, с. 494–506; 37, с. 99–100, 104]. На жаль, про зв'язок між обома тестами практично не згадує спеціалізований орган конституційної юрисдикції в Україні. Попри це, саме така двоєдина, формально-матеріальна структура тесту не тільки заперечує антагоніс-

тичне протиставлення юридичної рівності фактичній. Така структура засвідчує діалектичну єдність прийомів зрівнювання й диференціації як засобів здійснення дискреційної влади номінації (П. Бурдє). Ця влада реалізується у віднесенні людей до соціальних груп, в оцінюванні окремих груп як таких, що підлягають, або ж, навпаки – не підлягають порівнянню з іншими групами, а відтак – в оцінці наявності підстав для правового захисту.

Характерною ілюстрацією широти політичного розсуду під час процедури застосування тесту може слугувати наступна юридична позиція КСУ, сформульована в Рішенні від 14.07.2021 № 1-р/2021: «...«російськомовні громадяни» України не становлять одноцільної соціальної одиниці – такої, що як група осіб (коло осіб) має право на юридичний захист як етнічна або мовна одиниця (група), а є політичним конструктом, а не юридичною категорією, на яку може поширюватися режим юридичного захисту, гарантований відповідними приписами Конституції України та інструментів міжнародного права» (абз. 3 п. 5 мотивувальної частини). Усвідомлюючи всю гостроту сучасного політичного контексту проблеми і виняткову значимість політики дерусифікації для успіху в боротьбі за незалежність нашої держави, зауважимо, тим не менш, що наведена теза являє собою ніщо інше як приклад суто формального й відверто політико-інструментального підходу до використання вимог верховенства права – у спосіб, який вочевидь не узгоджується з європейськими стандартами балансування інтересів мовно-культурних груп суспільства (пор.: Висновок Венеційської комісії від 9.12.2019 № 960/2019, пп. 132–140).

Звернення до принципу верховенства права для обґрунтування взаємовиключних політичних і правових позицій свідчить про значний маніпулятивний потенціал вказаного принципу, який використовується в практиці національного конституційного судочинства, зокрема й в Україні (Рішення КСУ № 22-рп/2003 від 25.12.2003, 20-рп/2010 від 30.09.2010, № 1-рп/2016 від 15.03.2016, № 7-р/2020 від 11.06.2020, № 13-р/2020 від 27.10.2020 та ін.). Це дозволяє вважати, що іноді термінологічна конструкція «верховенство права» є не більш ніж правовим евфемізмом, за допомогою якого намагаються виправдати необхідність (реальну або ж удавану) для політичних гравців вийти за межі вимог формальної законності і буквального розуміння змісту конституційних приписів [4, с. 158].

ВИСНОВКИ

З урахуванням усього викладеного вище можна запропонувати наступне визначення поняття верховенства права як конкретно всезагальної діалектичної категорії: *це встановлювана у судовій практиці динамічна рівновага (баланс) значимостей конкуруючих інтересів різних учасників правовідносин. Такий баланс досягається й підтримується в процесі оцінювання, «зважування» згаданих інтересів, які, своєю чергою, постійно змінюються і розвиваються.* Специфічною морально-правовою вимогою такого зважування слугує принцип

пропорційності.

Структурні особливості концепцій верховенства права зумовлюють притаманну їм соціальну й морально-політичну амбівалентність. З одного боку, поєднання формальних і ціннісно-моральнісних вимог, невичерпність їхнього переліку (яка, своєю чергою, пояснюється змінюваністю суспільних запитів та інтересів) надають концепціям верховенства права необхідної гнучкості та соціальної адаптивності. З іншого ж боку, – ці ж чинники, слугуючи засобами реалізації потребово зумовлених підходів судової практики до трактування вимог верховенства права, належать також і до джерел основних проблем у їх застосуванні.

Отже, аби просуватись далі на шляху до розв'язання проблем соціальної дієвості вимог верховенства права та вивчення їхніх соціальних функцій, варто уникати як рожевих окулярів правового ідеалізму, так і крайнощів правопізнавального скепсису.

У найзагальнішому ж вигляді можна резюмувати, що у практичному юридичному регулюванні безпосереднє посилення на верховенство права (особливо за умов швидких соціальних змін, перетворень) покликане сприяти адаптації такого регулювання до потреб та інтересів, котрі – з тих чи інших причин – не знайшли відображення в актах позитивного права.

Отож можна стверджувати, що у певному сенсі поняття верховенства права може відігравати в юридичному регулюванні таку ж роль, яку здатне відігравати гранично оціночне поняття «справедливість». Адже не випадково вважається, що саме остання є стрижнем верховенства права.

Втім будь-які оціночні поняття використовуються у практичній юриспруденції задля того, аби забезпечити її адаптивність (гнучкість, пристосовуваність) до соціальних змін. І поняття «верховенство права» не становить винятку у цьому аспекті.

Водночас не можна не відзначити неминучу суперечність означеної ролі (функції) апеляції до верховенства права одній з його визначальних вимог: вимоги юридичної визначеності. Долати таку суперечність можливо застосовуючи діалектичні закони єдності і конкуренції («боротьби»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики. Львів : Сполом, 2016. 200 с.
- [2] Доповідь «Верховенство права», схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
- [3] Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions (2021). Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union COM/2021/700 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1634551652872&uri=CELEX%3A52021DC0700> (дата звернення: 23.02.2022).

- [4] Рабінович С. П. Деякі проблеми посилання на верховенство права в конституційно-правовій аргументації. *Право України*. 2016. № 8. С. 150–159.
- [5] Вовк Д., Барабаш Ю. «У судей есть политическое чутье». Юриспруденция Конституционного Суда Украины в политически чувствительных делах. *Ideology and Politics Journal*. 2021. № 2 (18). С. 312–334. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/12/13.-ENG.-Vovk-Barabash-final.pdf>
- [6] Rabinovych P. M., Rabinovych S. P., Pankevych O. Z. Integration of legal understanding as a methodological issue. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 28(3). P. 47–55.
- [7] Napla M. Theory of Needs as Justification of Human Rights: Current Approaches and Problems of Uncertainty and Normativeness. *The Age of Human Rights Journal*. 2018. Vol. 10. P.1–21.
- [8] Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування. Дніпропетровськ : Грані, 2014. 121 с.
- [9] Куровська І. А. Верховенство права в сучасному міжнародному праві: актуальні питання. Київ : Людмила, 2019. 502 с.
- [10] Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри; передмова: Головатий С.; упорядники та автори коментарів: В. Венгер, С. Головатий, А. Засць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021. 152 с.
- [11] Погребняк С. П. Верховенство права в Україні: передумови та перспективи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 29–36.
- [12] Головатий С. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD(2011)003rev). *Право України*. 2019. № 11. С. 39–82.
- [13] Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
- [14] Панкевич О. З. Лібералізм як основа європейської політико-правової філософії сучасності (до постановки питання). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 2. С. 449–459.
- [15] Мірило правовладдя, ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 року). CDL-AD(2016)007-ukr. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr)
- [16] Шульга А. Легитимация и «легитимация»: феноменологический анализ. Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2012. 208 с.
- [17] Rubin Z. 'Group Held Values' as Legitimate Domination: A Critique of Weber's Typology of Authority in an Intentional Community. *Max Weber Studies*. 2020. Vol. 20(2). P.142–167.
- [18] Fitzi G. Max Weber's concept of 'modern politics'. *Journal of Classical Sociology*. 2019. Vol. 19(4). P. 361–376.
- [19] Вебер М. Типы господства. *Личность. Культура, общество*. 2008. Вып. 1 (40). С. 31–47.
- [20] Гаудер П. Верховенство права в реальному світі. Харків : Право, 2018. 392 с.
- [21] Уолдрон Дж. Верховенство права и мера собственности. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2020. 144 с.

- [22] Burgess P. The rule of law: beyond contestedness. *Jurisprudence*. 2017. Vol. 8. Issue 3. P. 480–500.
- [23] Dima B., Barna F., Nachescu M.-L. Does rule of law support the capital market? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. 2018. Vol. 31. Issue 1. P. 461–479.
- [24] Deinhammer R. Vladavina prava: vrline i granice. *Obnovljeni Život*. 2019. Vol. 74 (1). P. 33–44.
- [25] Buyse A., Fortin K., Leyh B. M., Fraser, J. The Rule of Law from Below – A Concept Under Development. *Utrecht Law Review*. 2021. Vol. 17(2). P. 1–7.
- [26] Sawicka J. Does a Democratic Rule of Law Create Opportunity for Civic Engagement? *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*. 2019. Vol. 11(1). P. 150–163.
- [27] Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 11–17.
- [28] Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М. Г. Патеї-Братасюк, В. Д. Гвоздецький, О. Г. Мурашин та ін. Київ : Вид-во Європейського університету, 2010. 536 с.
- [29] Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 44 с.
- [30] Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 39 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/TsuvinaT/a_TsuvinaT.pdf
- [31] Радбрух Г. Філософія права. Київ : ТанDEM, 2006. 316 с.
- [32] Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. Oxford : Oxford University Press, 2002. 506 p.
- [33] Alexy R. Abwägung, Verfassungsgerichtsbarkeit und Repräsentation. In: M. Becker / R. Zimmerling (Hg.). *Politik und Recht*. Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft 36. 2006. S. 250–258.
- [34] Максимов С. І. Філософія права Роберта Алексі. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2016. Вип. 1(28). С. 89–97.
- [35] Shinar A. One rule to rule them all? Rules of law against the rule of law. *The Theory and Practice of Legislation*. 2017. Vol. 5(2). P.149–170.
- [36] Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.
- [37] Рабінович С., Панкевич О. Тест на недискримінацію в практиці Європейського суду з прав людини: оцінювальні аспекти. *Право України*. 2017. №4. С. 97–107.

REFERENCES

- [1] Rabinovych, P. M., Lutsiv, O. M., Dobrianskiy, S. P., Pankevych, O. Z., & Rabinovych, S. P. (2016). *The principle of the rule of law: problems of theory and practice*. Lviv: Spolom.
- [2] Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). *Law of Ukraine*, 10, 168–184.
- [3] Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions (2021). Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union COM/2021/700 final. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1634551652872&uri=CELEX%3A52021DC0700>

- [4] Rabinovych, S. P. (2016). Some problems refer to the rule of law in the constitutional and legal argumentation. *Law of Ukraine*, 8, 150–159.
- [5] Vovk, D., Barabash, Iu. (2021). «Justices have a political sense.» The Constitutional Court of Ukraine's jurisprudence in politically sensitive cases. *Ideology and Politics Journal*, 2 (18), 312–334. Retrieved from: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/12/13.-ENG.-Vovk-Barabash-final.pdf>
- [6] Rabinovych, P. M., Rabinovych, S. P., & Pankevych, O. Z. (2021). Integration of legal understanding as a methodological issue. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 47–55.
- [7] Hapla, M. (2018). Theory of Needs as Justification of Human Rights: Current Approaches and Problems of Uncertainty and Normativeness. *The Age of Human Rights Journal*, 10, 1–21.
- [8] Seryogin, S. V. (2014). *The rule of law in Ukraine: problems of understanding and application*. Dnepropetrovsk: Grani.
- [9] Kurovskaya, I. A. (2019). *The rule of law in modern international law: current issues*. Kyiv: Lyudmyla.
- [10] Wenger, V., Holovaty S., Zaiets, A., Zverev, E., Koziubra, M., Matveeva, Y., & Tseliev, O. (2021). *Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine*. Kyiv: Center for the Study of the Rule of Law and its Implementation in the National Practice of Ukraine of the National University «Kyiv-Mohyla Academy».
- [11] Pogrebnyak, S. P. (2013). The rule of law in Ukraine: prerequisites and prospects. *Philosophy of law and general theory of law*, 1, 29–36.
- [12] Holovaty, S. (2019). «Rule of Law» does not work. Commentary to Venice Commission «Report on the Rule of Law», adopted at the 86th Plenary Meeting, March 25–26, 2011 (CDL-AD(2011)003rev). *Law of Ukraine*, 11, 39–82.
- [13] Tamanaga, B. (2007). *On the rule of law. History, Politics, Theory*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House.
- [14] Pankevych, O. Z. (2014). Liberalism as the basis of European political and legal philosophy of today (before the question). *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal*, 2, 449–459.
- [15] Rule of Law checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th plenary session (Venice, 11–12 March 2016). CDL-AD(2016)007-ukr. Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr)
- [16] Shulga, A. (2012). *Legitimation and «legitimation»: phenomenological analysis*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- [17] Rubin, Z. (2020). 'Group Held Values' as Legitimate Domination: A Critique of Weber's Typology of Authority in an Intentional Community. *Max Weber Studies*, 20(2), 142–167.
- [18] Fitzi, G. (2019). Max Weber's concept of 'modern politics'. *Journal of Classical Sociology*, 19(4), 361–376.
- [19] Weber, M. (2008). Types of domination. *Personality. Culture. Society*, 1 (40), 31–47.
- [20] Gowder, P. (2018). *Rule of law in the real world*. Kharkiv: Law.
- [21] Waldron, J. (2020). *The rule of law and the measure of property*. Moscow: Publishing House of the Gaidar Institute.
- [22] Burgess, P. (2017). The rule of law: beyond contestedness. *Jurisprudence*, 8:3, 480–500.
- [23] Dima, B., Barna, F. & Nachescu, M.-L. (2018). Does rule of law support the capital market? *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31:1, 461–479.
- [24] Deinhammer, R. (2019). Vladavina prava: vrline i granice. *Obnovljeni Život*, 74 (1), 33–44.

- [25] Buyse, A., Fortin, K., Leyh, B. M. & Fraser, J. (2021). The Rule of Law from Below – A Concept Under Development. *Utrecht Law Review*, 17(2), 1–7.
- [26] Sawicka, J. (2019). Does a Democratic Rule of Law Create Opportunity for Civic Engagement?. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*, 11(1), 150–163.
- [27] Bratasyuk, M., Rosoliak, O. (2018). Relationship between the rule of law and the principle of legality. *Current issues of jurisprudence*, 1(13), 11–17.
- [28] Patey-Bratasyuk, M. G., Gvozdetsky, V. D., Murashin, O. G. et al. (2010). *The rule of law: the tradition of doctrine and the potential of practice*. Kyiv: European University Press.
- [29] Holovaty, S. P. (2009). *The rule of law: idea, doctrine, principle*. (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [30] Tsvina, T. A. (2021). *Principle of Rule of Law in Civil Procedure: Theoretical and Practical Study*. (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [31] Radbruch, G. (2006). *Philosophy of Law*. Kyiv: Tandem.
- [32] Alexy, R. (2002). *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford : Oxford University Press.
- [33] Alexy, R. (1985). Rechtsregeln und Rechtsprinzipien. In: *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Beiheft NF*, 25, 13–29.
- [34] Maksymov, S. I. (2016). The Legal Philosophy of Robert Alexy. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 1(28), 89–97.
- [35] Shinar, A. (2017). One rule to rule them all? Rules of law against the rule of law. *The Theory and Practice of Legislation*, 5:2, 149–170.
- [36] Rabinovych, S. P. (2010). *Natural legal approaches in legal regulation*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs.
- [37] Rabinovych, S., Pankevych, O. (2017). Test for non-discrimination in the practice of the European Court of Human Rights: evaluative aspects. *Law of Ukraine*, 4, 97–107.

Петро Мойсейович Рабінович

Доктор юридичних наук, професор
Академік Національної академії правових наук України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Професор кафедри теорії та філософії права
Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, вул. Університетська, 1, Львів, Україна

Сергій Петрович Рабінович

Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри конституційного права
Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, вул. Університетська, 1, Львів, Україна

Олег Зіновійович Панкевич

Кандидат юридичних наук, доцент

Доцент кафедри загально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ
79000, вул. Городоцька, 26, Львів, Україна

Petro M. Rabinovych

Doctor in Law, Professor
Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law
Ivan Franko National University of Lviv
79000, 1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine

Serhii P. Rabinovych

Doctor in Law, Professor
Professor of the Department of Constitutional Law
Ivan Franko National University of Lviv
79000, 1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine

Oleh Z. Pankevych

Ph.D. in Law, Associate Professor
Department of General Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
79000, 26 Horodotska Str., Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Suggested Citation: Rabinovych, P. M., Rabinovych, S. P., & Pankevych, O. Z. (2022). The search for the rule of law as a balance of social interests. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(3), 15–35.

Стаття надійшла / Submitted: 12.03.2022
Доопрацьовано / Revised: 11.08.2022
Схвалено до друку / Accepted: 29.08.2022